

LUCIJA LUBIĆ

DEMASKIRANJE SVIJESTI

Ödön von Horváth

Sudnji dan

Gradsko dramsko kazalište "Gavella" – Austrijski

kulturni forum

Dramska biblioteka "Gavella"

Zagreb, 2005.

Posljednjih nekoliko kazališnih sezona obilježeno je malim, ali važnim i vrijednim iskorakom: uz standardnu kazališnu cedulju ili programsku knjižicu, gledatelji u nekim kazalištima (riječki HNK, zagrebačka Mala scena) mogu po prihvatljivoj cijeni kupiti i knjižicu s otisnutim dramskim predloškom predstave. U prošlom stoljeću postojale su dramske biblioteke koje su objavljivanjem drama obogaćivale i književnu i kazališnu scenu, a u današnje vrijeme, kad su dramski tekstovi stjerani u niskonakladne kutove stručnih, književnih i kazališnih časopisa i kad se novijoj dramskoj produkciji izdavačke kuće otvaraju samo zahvaljujući školskom lektinom programu ili zbog energičnosti pojedinih urednika, pokretanje dramske biblioteke svakako je velik poduhvat koji valja pozdraviti i pridati mu odgovarajuću pozornost. Naime, ove je godine u zagrebačkom Gradskom dramskom kazalištu "Gavella", a u duhu tradicije Dramske biblioteke Zagrebačkoga dramskoga kazališta iz pedesetih i šezdesetih godina, na čelu s urednicom Anom Lederer pokrenuta Dramska biblioteka "Gavella" u kojoj će se objavljivati drame izvođene na repertoaru toga kazališta.

Tako je prvi naslov ove biblioteke pripao knjizi *Sudnji dan* autora Ödona von Horvátha, a knjiga je predstavljena nekoliko dana uoči premijere istoimene Horváthove drame u režiji Georgija Para. Međutim, zagrebačko kazalište "Gavella" pokazalo je da osim naslovnoga dramskoga teksta želi i umije svojim gledateljima ponuditi širok i obuhvatan uvid u dosad neprevedene autorove drame i teorijske zapise koje je za ovo izdanje preveo Dubravko Torjanac, a knjiga je dopunjena i opsežnim pogovorom u kojemu prevoditelj analizira i interpretira objavljene tekstove potkrepljujući svoje navode njemačkom literaturom. Premda se u leksikonskim natuknicama o Ödönu von Horváthu piše kao o dramatičaru, prvi prijevod nekoga njegovoga djela na hrvatski jezik odnosi se na roman *Mladež bez Boga* iz 1937. koji je postigao veliki uspjeh pa je 1939. preveden i na hrvatski, a tek 1996. objavljen je i prijevod njegovoga romana *Vječni malograđanin* iz 1930. Do sada je na hrvatski jezik preveden samo jedan Horváthov dramski komad, *Priče iz Bečke šume*, u prijevodu Dragutina Horvata iz 1996. Osim *Sudnjega dana*, u ovoj su knjizi objavljene još tri Horváthove drame: *Epilog*, *Umorstvo*

u Crnačkoj ulici i *Nepoznata iz Seine*, a tu su i autorovi teorijski zapisi (među kojima jedan od najcitiranijih, *Uputstvo za uporabu*), potom radijski razgovor koji je Willi Cronauer vodio s Horváthom na Bavarskom radiju 1933. te opsežan ljetopis kojim se jezgrovito i iscrpno navode datumi i godine iz dramatičarove bogate biografije.

U leksikonima književnosti Ödön von Horváth vodi se kao austrijski dramatičar. Rođen je na Sušaku, u Hrvatskoj, 1901. godine, u austrougarskoj obitelji diplomata, a očeva obitelj potjecala je iz Hrvatske. Pisac je svoje djetinjstvo i mladost provodio u Rijeci, Beogradu, Budimpešti, Bratislavi, Beču i Münchenu. Premda se nikad nije nacionalno određivao, u objavljenom razgovoru za Bavarski radio dramatičar je sebe odredio kao njemačkoga pisca jer je svoja djela napisao na njemačkom jeziku. Međutim, Horváth je primjer pisca bez zavičaja, a zanimljivo je što je pisao pučke komade, dramske komade koji se po definiciji usko vezuju uz zavičaj. Vrijeme u kojemu je živio i pisao, mučne godine uoči i između dvaju svjetskih ratova, izazvalo je i u njemu kritičnost i sumnjičavost prema političkim i društvenim zbivanjima. Nakon pripojenja Austrije, poput svojih kolega, Horváth 1938. godine odlazi u emigraciju i umire. Te je godine putovao Europom, susretao se s kolegama, sklapao poslovne dogovore i 1. je lipnja bizarno poginuo. Neka mu je vračara prerekla da će posljednji svibanjski dani biti presudni za njegov život. U jednoj sporednoj uličici u središtu Pariza na njega je pala odlomljena grana i ubila ga.

Ödön von Horváth izmijenio je pučki komad, uveo "Bildungsjargon" i demaskirao svijest svojih suvremenika, a pravu recepciju svojih dramskih tekstova uglavnom nije doživio pa je tek krajem prošloga stoljeća ušao u kanon djela svjetske književnosti. Baveći se njemačkim pučkim komadom dvadesetoga stoljeća Marijan Bobinac u svojoj je knjizi *Otrovani zavičaj* (1991.) pružio detaljan uvid u Horváthova dramska djela od kojih su u hrvatskoj javnosti najpoznatije *Priče iz Bečke šume* te *Kazimir i Karolina*. Na hrvatskim pozornicama Horváth je punom snagom postavljan također posljednjih tridesetak godina. U Horváthovu radu moguće je uočiti dvije koncepcije: prvo "deziluzionističku", utemeljenu na demaskiranju svijesti i obrazovnom žargonu, čime se suprotstavlja autoritarnom nacionalsocijalističkom režimu, a tridesetih godina autor piše u duhu hu-

manističko-kršćanskih načela služeći se tradicionalnim dramskim postupcima. U "Gavelli" su, primjerice, izvedena tri Horváthova komada: *Priče iz Bečke šume* 1975., *Figaro se rastavlja* 1987. i *Vjera ljubav nada* 1991., a *Sudnji dan* u tom je kazalištu ove godine doživio svoju prvu hrvatsku izvedbu. Tu je dramu autor dovršio 1936., ali nije praižvedena u Njemačkoj, nego u njemačkom kazalištu u Moravskoj Ostravi 1937. Praizvedbu preostalih triju komada iz "Gavelline" knjige Horváth nije doživio. Kratka scena *Epilog* i tročinka *Umorstvo u Crnačkoj ulici* njegova su dva najranija dramska teksta nastala početkom dvadesetih godina. Čini se da *Epilog* nikad nije izveden, a *Umorstvo* je praižvedeno tek pedeset pet godina poslije nastanka i četrdeset godina poslije autorove smrti, i to u bečkom Burgtheateru u sezoni 1978./79. *Nepoznata iz Seine* nastala je 1933. godine, a praižvedena je 1947. u Volkstheateru Linz-Urfahr.

Uputstvo za uporabu (njem. *Gebarauchsanweisung*) jedno je od najzanimljivijih i najznačajnijih Horváthovih teorijskih zapisa. Premda se dugo opirao bilo kakvom očitovanju o vlastitom dramskom radu, u nadi da će njegovi komadi biti shvaćeni i bez uputa za uporabu, krajem tridesetih godina ipak je odlučio raščistiti nastale nesporazume. Odmah na početku Horváth ističe demaskiranje svijesti kao svoj jedini cilj. Demaskiranje svijesti određuje kao sintezu ozbiljnosti i ironije, ali nju ne temelji na demaskiranju jednoga čovjeka ili grada, nego želi demaskirati svijest ljudi uopće, a to namjerava postići obrazovnim žargonom. Zato piše pučke komade, odnosno na svoj način obnavlja tradiciju pučkoga komada u kojemu će na pučki način, kroz oči puka, sagledati njihove vlastite brige. Pri tome se, kako sam kaže, više oslanja na tradiciju pučkih pjevača i pučkih komičara nego na autore klasičnih pučkih igrokaza. Potom nabraja "smrtne grijehre režije". Najprije ističe da se nijedna riječ ne smije izgovoriti dijalektalno. Riječi valja izgovarati književno, kao kada se netko, tko inače koristi dijalekt, prisiljava govoriti književnim jezikom, što će po autorovu mišljenju dodatno podcrtati sintezu realizma i ironije. U daljnjem tekstu svojih uputa Horváth se ograđuje od satire, karikature, parodije i prikazivanja miljea, a veliku važnost pridaje tišinama i stankama u svom tekstu – u njima se, naime, mora osjetiti borba između svijesti i podsvijesti. Na kraju još ističe da je bitno istaknuti dijalog, igrati stilizirano, kako bi se

naglasile bitne osobine ljudi i kako bi ih gledatelji primijetili. Ta mjesta valja igrati realistički jer se u njima pojavljuje ogoljen čovjek. Jedina dramska tema Horváthovih komada bila bi borba socijalne svijesti protiv asocijalnoga nagonškoga života i obrnuto, pri čemu je dramska radnja sekundarna.

Ovdje valja istaknuti da je prijevod Dubravka Torjanca napravljen u hrvatskom jezičnom standardu, posve u duhu Horváthovih uputa, a taj je prijevod upotrijebljen i u predstavi *Sudnji dan*. Tema komada je krivnja Thomasa Hudetza, šefa željezničke postaje koji zbog izvanbračne ljubavne zgrade na peronu nije na vrijeme dao signal za prolazak vlaka pa je tako skrivio željezničku nesreću. Kada šef željezničke postaje uporno ponavlja da je "čovjek na svom mjestu" i kada i njegovi sumještani tvrde da je Hudetz "čovjek na svome mjestu", započinje izgrađivanje realistično-ironijskoga balansa, ponajprije iz razloga što se zna da je Hudetz, unatoč svom dobrom glasu i oslobađajućoj presudi, ipak propustio dati signal na vrijeme. Brojni mještani koji Hudetzu pripremaju zabavu dobrodošlice lako se mogu okrenuti u njegove najžešće progonitelje, a pitanje krivnje moguće je razriješiti tek u zagrobnom životu, uz zvukove trubljii i ostale pokojnike.

Demaskiranje svijesti u *Nepoznatoj iz Seine*, komediji u tri čina s epilogom, događa se na temelju motiva posmrtno maske. Na kraju drame, kad susjedi ubijenoga urara nakon nekoliko godina u staretinarnici pronađu i kupe posmrtnu masku Nepoznate, Horváth nudi mogućnost dodatne, konkretne interpretacije komada u kojemu se scenska radnja vrti oko rastavljenoga ljubavnoga para. Nesretan zbog raskida ljubavne veze i lrenina novoga partnera, Albert još sudjeluje i u ubojstvu urara, a lik Nepoznate pojavljuje se kao neočekivana pomoć. Albert nije siguran je li ona stvarna žena, sumnja da je riječ o smrti, ali Nepoznata mu ljubavno ponudi alibi pa je Albert još jedan od Horváthovih likova koji, poput Hudetza, zahvaljujući ljubavnoj naklonosti, biva oslobođen svoje krivnje i više ne mari za Nepoznatu. Zato mlada žena počinu samoubojstvo, a Albert ipak ostvari svoju vezu s lrenom i nakon nekoliko godina posmrtna maska u izlogu jedini je podsjetnik na nemili slučaj. Zanimljivo je što je Horváth u podnaslov toga komada stavio komediju. Sam je rekao da je taj ko-

mad "izraziti književni eksperiment", a predstavlja pokušaj da se pokaže komična i smiješna strana tragičnosti. Prema dramatičarovu mišljenju, komičnost proizlazi iz svakodnevice.

Preostala dva Horváthova dramska teksta nastala su među prvima. Sudeći prema izrazitoj načelnosti i uopćenosti te ekspresionističkome jezičnome stilu, *Epilog* je teško staviti u kontekst ostalih dramatičarovih tekstova. Dvoje ljudi, mladić i djevojka, u suton razgovaraju o svojoj tajni. Njihov je razgovor isprekidan, a rečenice su izlomljene. Razabire se suton njihove veze i suton života koji se okončava nečujnim pucnjem iz pištolja. *Umorstvo u Crnačkoj ulici* odvija se unutar dvanaest sati u malograđanskoj sredini. Prvi i treći čin odvijaju se u građanskoj dnevnoj sobi pa dok na zidovima vise obiteljske fotografije prizivajući ozračje nepatvorene obiteljske idile, radnja komada ukazuje na suprotno – riječ je o raspadu obitelji Klamuschke. Povod raspadu je Wenzel, sitan kriminalac i vjetrogonja, crna ovca i izgubljeni sin koji u trećem činu počinu samoubojstvo vješanjem, u istoj prostoriji u kojoj su se potajice grlili Ilse i njezin ljubavnik Müller. Drugi čin odvija se u Crnačkoj ulici gdje se nalazi draguljarnica Simona Kohna, prodavača lažnog nakita, a tu su i prljavo barsko staklo i zaboravljeni stari plakat. U takvom se ozračju okupljaju prostitutke, a pojavljuje se još jedan neobičan ženski lik: Staromodna, koja je u zatvoru provela dvadeset pet godina zbog nagovaranja na ubojstvo. U drugom činu iz Wenzelove se ispovijesti saznaje da je ubio Kohna koji mu se kao utvara pojavljuje iza leđa i nadmoćno mu se ruga, a potom ga i prokazuje.

Pokrenuta "Gavellina" Dramska biblioteka i njezin prvi naslov zaslužuju dvostruku pozornost i pohvalu. Osim što je kazališnoj javnosti omogućila uvid u dramski tekst postavljen na svojoj pozornici, književnoj je javnosti ponudila na čitanje širi dramski opus Ödöna von Horvátha, dramatičara koji je bitno obilježio dvadeseto stoljeće i koji je u Hrvatskoj razmjerno često igran, a slabo preveden. U svakom slučaju, pokazalo se da kazalište mora voditi ne samo repertoarnu politiku vrsnih naslova koji ulaze u dijalog sa suvremenosti nego da je – kad je o dramskim tekstovima riječ – istodobno i neophodan i vrijedan sudionik u stvaranju nacionalnog kataloga književno-dramskih naslova.